

МОДИФІКАЦІЯ РОМАНІСТИКИ ЛІНИ КОСТЕНКО ЯК ОЗНАКА АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ

В. Грисюк

Науковий керівник: к.ф.н. Косяк О.М.

*Кафедра видавничої справи та редагування і журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
e.mail: o_kosuk@ukr.net*

*У науковій статті розглядається творчість Ліни Костенко в аспекті
закономірної трансформації родів та жанрів: поезія–ліро-епос–проза.*

Ключові слова: *ліро-епос, жанр, роман у віршах, героїчна поема, історія.*

Ім'я Ліни Костенко в українського читача насамперед асоціюється з експресивними та глибокими, філософськими й зворушливими рядками про кохання, адже практично весь літературний шлях вона пройшла під знаменами поезії (збірки: «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця», «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Річка Геракліта»). Згодом, вже будучи відомою авторкою, маючи загальне визнання, Л. Костенко опублікувала один із найзнаковіших творів, за котрий у 1980 році удостоїлася Шевченківської премії, – роман у віршах «Маруся Чурай». Це була перша спроба авторки перейти на іншу сходинку в аспекті варіювання літературних родів. І, слід зазначити, – виявилась вдалою. Обраний ліро-епічний жанр вкотре засвідчив появу в українській літературі абсолютно неповторного майстра слова, бо такий літературний конгломерат, як роман у віршах, надзвичайно складний для написання (йдеться ж про дуже великий за обсягом римований та ритмізований текст). Названому жанрові властиві багатоплановість, епічні принципи розповіді та суб'єктивність, притаманна ліриці. Отже, автору варто докласти чимало зусиль, аби зреалізувати творчу ідею у такій багаторівневій формі. Але, за слушними спостереженнями Л. Миронюк: «Як митець неординарного мислення Ліна Костенко уміло використовує пріоритети самодостатньої жанрової моделі роману у віршах, яка, аналогічно з романом, характеризується сюжетністю і зображенням широкої картини життя, дія в ньому наділена значною часовою протяглістю, а події пов'язані між собою і взаємозумовлені» [7]. «У віршованому романі виникає образ не оповідача, як у романі, а ліричного героя. Так звані ліричні відступи, тобто пряме, відкрите вираження ліричних переживань, стають присутніми ланками у розвитку сюжету, в розкритті образів. Цим викликана й особлива складність структури віршованого

роману (підвищена емоційність повістуння, перебивка оповідного плану ліричним, поєднання зображення героя з прямим вираженням авторського ставлення до нього тощо)» [6, с. 509].

Творчість Ліни Костенко вивчали: В. Брюховецький, О. Тарновський, Г. Ключека, І. Дзюба, А. Корнієнко, О. Забужко, М. Жулинський, М. Ільницький, А. Макаров, Л. Краснова, Б. Бакула, М. Наєнко, М. Карасьов, М. Кудрявцев, П. Іванишин, О. Галич, Н. Савчук. Однак ми вперше спробуємо дослідити та узагальнити авторську специфіку жанру Ліни Костенко на прикладі її ліро-епічних творів. Тому наш погляд є актуальним та доречним у сучасному літературознавчому процесі.

Мета цього дослідження – проаналізувати складність ідентифікації літературного жанру в контексті ліро-епічної творчості Ліни Костенко.

Мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) простежити у творчості письменниці модифікацію: поезія–ліро-епос–проза;
- 2) розглянути романи у віршах «Маруся Чурай» та «Берестечко» з погляду ідентифікації їх жанрових ознак.

Нагадаємо: перший «у європейському письменстві віршований роман «Руодліб» був написаний невідомим автором у середині XI сторіччя в монастирі на Тегернзее на території сучасної Німеччини. Однак твір лишився «літературною загадкою» і не мав, так би мовити, жодних літературних нащадків. Відродився жанр у добу романтизму: чудовими його взірцями стали «Дон Жуан» та «Чайльд Гарольд» Байрона. Від англійського письменника цю форму «перехопив» О. Пушкін, створивши єдиний на той час російський роман у віршах – «Євгеній Онегін». Однак на цьому розвиток жанру надовго зупинився. І лише один з російських символістів Срібного віку – Андрей Бєлий, пробував відродити цю форму своїм вельми дискусійним «Петербургом», у якому рядки різних розмірів подано як прозу, без поділу на вірші. Щоправда і в Україні у 20-х роках з'явилося кілька творів, які їх автори голосно називали «віршованими романами» (бо декому, начебто, кортіло «поводитися за барки» із самим Пушкіним). Та жоден із цих «романів» не витримав випробування часом.

Проминуло ще півстоліття – і ось Ліна Костенко взяла на себе сміливість відродити цей – формально чи не найскладніший для здійснення – літературний жанр» [3, с. 704-705]. І, вочевидь, – не дарма. Успіх книги був приголомшливим, вона стала найбільшим здобутком свого часу. Хоча писати твір на таку тему вважалося вельми ризикованим кроком, з огляду на те, що «до образу легендарної народної піснярки не раз зверталися поети, прозаїки, драматурги протягом XIX і XX століть – від історичної повісті «Маруся, малороссийская Сафо» (1839) російського драматурга Олександра Шаховського – до драматичної поеми «Маруся Чурай» (1967) Івана Хоменка. Також образ легендарної дівчини-поетки, сюжет її незабутньої пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вичорниці» стали мотивами численних творів української поезії та прози («Чарівниця» Л. Боровиковського, «Розмай» С. Руданського, драма «Маруся Чурай – українська піснетворка» Г.

Бораковського, «Ой, не ходи, Грицю» М. Старицького, драматична поема «Чураївна» В. Самійленка, «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, «Маруся Чурай» О. Микитенка, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» І. Сенченка. Але до мандрівного мотиву Ліна Костенко підійшла як до невідомого. На думку вчених, є два види художніх відкриттів: можна неznане зробити знаним і – навпаки знане незнаним. Для цього важливо побачити у повторюваному те, чого ніхто раніше не бачив, або пережити його так, як ніхто не переживав. Тоді відоме й нібито пережите стає якісно іншою величиною – наче його досі не було» [1, 39-40].

Але, чи насправді «Маруся Чурай» – роман? Свого часу це питання було достатньо суперечливим та обговорюваним, бо переважна більшість літературних критиків звикла оцінювати традиційні романні форми, де чітко простежуються усі складники цього жанру: *розгалуженість фабульних ліній сюжету, детальне розкриття, як правило, не однієї, а відразу кількох доль, навіть другорядних героїв, впродовж тривалого часу, іноді – всього життя. Особистості зображуються в романі у суспільних взаєминах та побуті (зі своїми хвилюваннями, бідами, проблемами), тому автор засвідчує їх психологію та суб'єктивні настрої. У романі органічно переплітаються неоднакові види організації мови — монологи, діалоги та полілоги, різного роду авторські відступи та характеристики.* Звичайно, роман подібного типу, якщо він пишеться, мов під кальку, уже не оригінальний твір і не має шансів втрапити до скарбниці літературної спадщини.

Безперечно, Ліна Костенко писала не традиційний роман, а власний, авторський. Дещо в її інтерпретації видозмінилось, трансформувалось, а дещо залишилося типовим. На нашу думку, «Маруся Чурай» – роман, але такий, що руйнує існуючі традиції, правила, теоретичні норми, і тим самим синтезує все не тривіальне і не банальне, а глибоко особисте, нове. Ліна Костенко «довела, що складна і вибаглива форма віршованого твору є однією із констант української художньої ментальності, яка тяжіє до синтезу гетерогенних естетичних форм, несподіваного поєднання й переплітання жанрових модифікацій, що постають на твердому ґрунті європейських традицій» [5, с.8].

Відслідковуючи змістове наповнення роману «Маруся Чурай», науковці ідентифікували його як історичний. Хоча, це знову ж таки суперечливий момент – історичності у тексті не так і багато. Цей аспект, певна річ, є важливим для критиків, літературознавців, однак читачеві насправді байдуже, чи існувала коли-небудь Маруся Чурай, чи ні; він, так само, не хоче слідкувати й за історичними баталіями козацької доби, національно-визвольною боротьбою українського народу проти польської шляхти, адже знає достатньо потрібної йому інформації і про козаків, і про боротьбу, і про Богдана Хмельницького. Увагу читачів тримає виключно загадковість образу головної героїні, її самотність, прихована таємниця геніальності. Саме тому в романі домінують інтимні, романтичні мотиви, трагізм яких вдало окреслюється на тлі історії України. Сама Маруся і її душевні та психологічні переживання, пов'язані з «нерівним» коханням, становлять основу твору. Однак визначна особистість замальовується автором у контексті конкретної історичної доби. Душевна драма талановитої народної піснярки, неоднозначність її душі,

місцями переплітається із складністю епохи. Тож варто зробити припущення, що історичність у творі – щось на кшталт фасаду, котрий відіграє свою формальну і, в певній мірі, змістову роль, але головне, як годиться, лишається у вимірі індивідуального. Микола Бажан, рецензуючи твір, основними його темами назвав «кохання й безсмертя». Мабуть, так воно і є...

Після виходу в світ історичного роману у віршах «Маруся Чурай» письменниця опублікувала ще один знаковий для української літератури твір – «Берестечко». Теж ліро-епічного жанрово-родового різновиду. Як стверджують науковці, дослідники творчості Ліни Костенко, власне – і сама поетеса, цей роман був написаний ще задовго до його оприлюднення, авторка працювала над текстом впродовж тридцяти літ. «Він міг би з'явитися ще після збірки «Мандрівки серця» (1961) і книги поезій «Зоряний інтеграл». Однак перше видання твору побачило світ тільки влітку 1999 р.» [4, с. 39].

Цього разу тема трагічної поразки Богдана Хмельницького під Берестечком, на відміну від ажіотажно-експлуатованої Марусі Чурай, була ще не реалізованою ні вітчизняними, ні, тим паче, закордонними літераторами. Лише академічні підручники та історичні розвідки відтворювали в очах суспільства історичні моменти вікопомного часу. Тому піднесення розпачу важкої поразки славетного гетьмана до майстерного поетичного обрамлення було досить актуальним. У віршованому романі «Берестечко», як і у вищезгаданому – «Маруся Чурай», теж виразно простежуються модифікаційні зміни в манері жанрової реалізації. Критики, в тому числі уже згаданий Микола Бажан, часто називають обидва твори поемами. «Цьому можна знайти певне виправдання, адже жанрове визначення поеми у літературознавчій галузі передбачає вираження у поетичній формі усіх складностей та протиріч життя народу» [2]. З подібного погляду не стільки «Маруся Чурай», як «Берестечко» підпадає під визначення історичної поеми. «Але за своїми жанрово-стильовими ознаками вони є романними формами, тому що характеризуються багатоплановістю, ліричними й авторськими відступами, наявністю монологів та діалогів у канві оповіді, охопленням широких сфер життя, показом народного руху. Вважаємо, що при визначенні жанру творів не слід орієнтуватися на кількісні показники, тобто обсяг твору (мовляв, роман у віршах переважає поему за кількістю сторінок, глав, персонажів). Враховуємо передусім епічну широту, повноту та глибину образного відображення» [2].

Як бачимо, проблема жанрової ідентифікації в романістиці Ліни Костенко поставала досить гостро ще у 1980-х роках, безпосередньо після випуску роману у віршах «Маруся Чурай». Авторка ще тоді «навмисне» заводила критиків і читачів у «глухий кут», та, певна річ, у цьому був тоді, і є тепер один із секретів її успіху. Бо тільки той письменник може зацікавити суспільство, хто несучи за собою художню невизначеність, провокує літературні кола сперечатися, дискутувати, обговорювати власну творчість. Можливо, написавши на цю тему замість віршованого роману щось інше, за формальним показником, Л. Костенко не досягла б ефекту 1979 року. Тоді б, ймовірно, «Маруся Чурай» стала б настільки відомою українському читачеві, як вже згадувані «Чарівниця» Л. Боровиковського, «Розмай» С. Руданського,

«Маруся Чурай» О. Микитенка, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» І. Сенченка тощо. Але, якби там не було, ми тепер можемо твердо засвідчити появу нового роману – костенівського, у котрому не існує догм, а є глибоко особистісний ліричний зміст, закладений в довершену авторську форму, яка повністю не піддається жодному критичному аналізу. Цю думку чудово підтверджують слова І. Качуровського, що у «Променистих сильветках» писав: «незалежно від того, чи це справді історичний роман, а чи любовна поема, ця річ, безумовно, залишиться в історії нашого письменства» [3, с. 705].

Коли ж ми говоримо про «Марусю Чурай» і «Берестечко» у контексті модифікації творчості Ліни Костенко, то вони, як ліро-епічні твори, були проміжним явищем у плавному переході поетеси від поезії до прози, тобто – роману-памфлету «Записки українського самашедшого». І цей перехід відбувся. Проте проблема визначення жанру залишається обговорюваною та актуальною й до сьогодні. Хоч тепер йдеться головню про суто прозові жанри, які лежать на перетині двох гігантських субстанцій: журналістики та літератури. Отже – дослідження феномену творчості Ліни Костенко лишається відкритим.

Література

1. Дзюба І. Є поети для епох / І. Дзюба. – К. : Либідь, 2011.– 206с.
2. Дюжева К. Еволюція жанрів у творчості Ліни Костенко на шляху до віршованого роману [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://eprints.zu.edu.ua/6917/1/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%94%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D0%B0.PDF>.
3. Качуровський, І. В. Променисті сильвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / І. В. Качуровський. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 766 с.
4. Панченко В. Поразка – це наука / В. Панченко // Дивослово. – 2010. – №3. – С. 39-43.
5. Саєнко В. У просторі мета історії / В. Саєнко // Українська мова та література. – 2003. – №17. – С.8
6. Словарь литературоведческих терминов / Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
7. Миронюк Л.В. Специфіка жанру та стилю історичного роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vznu/fil/2008_1_2/2008-26-06/mironuk.pdf.